

OLGAM.BILOBROVETS

Zhytomyr Ivan Franko State University, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

THE ACT OF DECLARATION OF THE KINGDOM OF POLAND ON THE NOVEMBER 5TH, 1916 IN THE POLISH PUBLIC OPINION IN UKRAINE

Abstract. *The Act of November 5th, 1916, regarding the intention of the German and Austrian emperors to create a separate Kingdom of Poland on the land confiscated from Russia during the war, influenced the changing of social and political directions, priorities and ways to implement the Polish question. Formation of Polish political and social opinion regarding the solution of national problems and events, that affected it, is reflected through the statements of political parties, speeches of politicians and public figures in the Polish press.*

Manifest of November 5th, 1916 turned a new page of the Polish question both in Russia and internationally. Russian government circles did not attract much attention of public to this fact and did not make an official conclusion on the government and Duma sessions. Russian political circles perceived the fact of proclamation of Polish state negatively. Cadets believed that the Polish population in Russia must condemn the Act of Central Countries and expect the Polish issues to be solved by Russia after the war. Most of Russian newspapers issued a proclamation of criticism and urged Poles not to support it.

The reaction of the Polish society in Russia to the Act of November 5th generally was negative. Most Poles recognized that the formation of the Polish state does not solve the question of the integrity of all Polish territories and the unity of all Polish people. This action caused a backlash among Polish political parties headed by Democrats in political group - Polish interparty circle, who belonged to the camp of neutralists. Proponents the Act of November 5th were “activists” who stood for the creation of the Polish army in the Austro-German troops, supported the policy of the occupation authorities and participated in the formation of the Provisional Council of State - self-government in the Kingdom.

The result of this document was the beginning of a new stage in solution of the. Polish case became one of the central topics in European international policy that recognized the right of Poland to restore its state. The Russian government circles under the pressure of internal and external circumstances around Polish question had to gather a meeting on this issue. Polish social and political opinion in Ukraine is actively represented in the media, including the newspaper «Dziennik Kijowski», which shaped the attitudes of the Polish community towards ways of solving the Polish question in Russia. The political importance of this Act is that Polish society made a step from aspirations of autonomy to the position of independence. The next revolutionary events in Russia contributed to the recognition of these national objectives.

Keywords: *The Act of November 5th, Kingdom of Poland, Polish question, political and social opinion, World War I.*

БЛОБРОВЕЦЬ О.М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО 5 ЛИСТОПАДА 1916 р. У ПОЛЬСЬКІЙ СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ В УКРАЇНІ

Анотація. *У статті показано реакцію польського і російського суспільства на проголошення незалежного Королівства Польського на землях, відібраних у Росії Німеччиною і Австрією, оформленого Актом 5 листопада 1916 р. З'ясовується значення*

і вплив прокламації на суспільно-політичне життя поляків і формування польської суспільно-політичної думки щодо шляхів вирішення польського питання. Наслідки, зумовлені маніфестом на міжнародній арені та у внутрішньому житті держав сприяли відродженню польської державності.

Ключові слова: *Акт 5 листопада, Королівство Польське, польське питання, суспільно-політична думка, Перша світова війна.*

БЕЛОБРОВЕЦО.М.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**АКТ ПРОВОЗГЛАШЕНИЯ КОРОЛЕВСТВА ПОЛЬСКОГО 5 НОЯБРЯ 1916 г.
В ПОЛЬСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ**

***Аннотация.** В статье показано реакцию польского и русского обществ на провозглашение независимого Королевства Польского на землях, отобранных у России и оформленных Актом 5 ноября 1916 г. Выясняется значение и влияние прокламации на общественно-политическую жизнь поляков и формирование общественно-политической мысли относительно путей решения польского вопроса. Последствия, которые он вызвал на международной арене и во внутренней жизни государств способствовали возрождению польской государственности.*

Ключевые слова: *Акт 5 ноября, Королевство Польское, польский вопрос, общественно-политическая мысль, Первая мировая война.*

Проголошення заяви варшавського і люблінського генерал-губернаторів про намір німецького і австрійського монархів створити незалежне Королівство Польське 5 листопада 1916 р. стало поворотною подією у долі польського народу і вплинуло на хід міжнародних подій. Ця акція двох провідних держав у Першій світовій війні переорієнтувала польське суспільство в Російській імперії з очікувань автономії на боротьбу за незалежність Польщі. Процес зміни суспільних і політичних установок, пріоритетів і шляхів реалізації національних завдань знайшов своє вираження у польській суспільній думці, зокрема у висловлюваннях суспільних і громадських діячів, публіцистів на сторінках преси.

Аналіз Акту 5 листопада 1916 р. в контексті досліджень відновлення польської державності в роки Першої світової війни проводили науковці в радянську добу і сучасні історики. Ян Левандовський відзначив, що Акт центральних країн розпочав нову фазу створення польської державності (Lewandowski, 1996: 18). Найбільший розвиток польська справа одержала під час Першої світової війни. Ян Паєвський дає характеристику попереднім етапам розв'язання польського питання, при цьому виділяючи проголошення Королівства Польського 05.11.1916 р. як такого, що змінило орієнтацію польського суспільства з автономних прагнень до боротьби за незалежність Польщі (Rajewski, 1970: 5, 17). Проголошення Королівства Польського Німеччиною й Австрією було дипломатичним ходом у міжнародній грі та розрахунком на зміцнення власної воєнної потуги за рахунок польської армії, зазначав у своїй праці Веслав Бальцерак (Balcerak, 2011:18).

Суспільно-політична думка періоду Першої світової війни найбільше представлена на сторінках російської і польськомовної преси, зокрема “Dziennik Kijowski”, представниками політичних націоналістичних сил – народових демократів, соціалістів, громадських діячів. Завданням даного дослідження є аналіз реакції на цей документ російських і польських політичних і громадських кіл, з'ясування значення, впливу і наслідків проголошеного Акту 5 листопада 1916 р. на суспільно-політичне життя поляків

в Україні в період Першої світової війни і формування польської суспільної думки щодо шляхів вирішення польського питання.

Відозва Верховного головнокомандуючого Миколи Миколайовича “До поляків” у 1914 р. викликала хвилю ентузіазму і підтримки польським населенням Російської імперії позиції влади у війні. Вирішення польського питання через надання автономії сприймалося польським суспільством як виконання заповітів батьків і відновлення втрачених прав. Головними прихильниками політики Росії щодо надання полякам автономії була польська політична партія Народових демократів (ендеків) на чолі з лідером Романом Дмовським, які орієнтувалися у зовнішній політиці на країни Антанти і належали до табору “нейтралістів”. Таку ж позицію щодо надання полякам автономії підтримували і ліберальні російські кола, зокрема партія конституційних демократів (кадетів). Поляки Австро-Угорської імперії своєю більшістю були лояльними до влади і належали до табору “активістів”, оскільки виступали на створення польських збройних сил у складі австрійської армії. Керівною силою у цьому таборі була Польська партія соціалістична-фракція на чолі з Ю. Пілсудським.

Очікування поляків Російської імперії на вирішення польського питання не виправдались. У ході війни, впродовж двох наступних років ніяких конкретних кроків у цьому напрямку владою не було зроблено. Окупація Королівства Польського німецькими військами, невирішеність польського питання викликали суперечливі настрої у польського населення. Головний редактор газети “Dziennik Kijowski” Едвард Пашковський у передовій статті зазначав, що “поляки не мають права закривати очі на те, що протягом двох років польська справа не вийшла за межі запевнень про “об’єднання”. Розуміння центрального місця польської проблеми в низці питань європейської політики немає”. Звідси він робить висновок, що “Польща, яка належить собі концепціями не нашої думки залишається іноземною” (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Певним підсумком двох років війни і початком нового етапу у розв’язанні польської справи став Акт 5 листопада 1916 р. про створення Королівства Польського на землях, відібраних Німеччиною і Австро-Угорщиною у Росії. Ця подія викликала бурхливу реакцію і жваве обговорення в політичних, суспільних колах воюючих країн та стала однією з головних тем публіцистики того часу.

“Dziennik Kijowski” після оголошення Акту подав оцінку цієї події російською пресою. Газета “Московские ведомости” визначила у цій події свої позитивні сторони, назвавши ставлення до Акту поляків екзаменом, який вони мають скласти у тяжку хвилину, показавши, що для них є більш важливе: російська відозва “До поляків” чи німецький “Акт 5 листопада”. Орган кадетів газета “Речь” словами відомого публіциста В. Бурцева назвала Акт доленосним рішенням, вимагала його публічної і офіційної критики, а газета “День” вважала цю подію незначною і не вартою уваги, так як демократичні ідеали висміяні, і в міжнародній політиці мова йде про національні інтереси. Член Російської Академії Наук В. Бехтерев назвав австро-німецький акт “мискою сочевиці, запропонованою полякам” (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Натомість реакція російських офіційних кіл після проголошення Акту про намір утворення Королівства Польського під протекцією Німеччини і Австрії не була гучною і своєчасною, що викликало негативну публічну реакцію у поляків. На засіданнях Державної ради і Державної думи у листопаді 1916 р. польське питання не піднімалось, окрім кількох загальних положень, що прозвучали з депутатських лав. Е. Пашковський у передовій статті газети “Dziennik Kijowski” визнав, що “там у Польщі така чи інша, добра чи погана, а незалежність вже будеється, а в Росії, натомість – тиша” (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Польське суспільство Росії і Австро-Угорщини по-різному відреагувало на проголошення автономного Королівства Польського. “В польських колах Москви акти центральних країн про незалежність на окупованих територіях Польщі викликали глибоко негативну реакцію. Крім зауважень щодо повної неможливості довіряти німецьким обіцянкам, поляки з величезним обуренням вказують на нове порушення міжнародного права” (Жизнь Волыни, 1916: 2).

Публічну негативну реакцію на Акт 5 листопада дав головний редактор “Gazety Polskiej”, що виходила у Москві, Ю. Гласко. Він вважав, що відозва Верховного головнокомандуючого Миколи Миколайовича давала надію на виконання світлих надій батьків і дідів, виражених у гаслі: “цілість і свобода”. “Декларована ж німцями “незалежна” Польща не є втіленням цього гасла і навіть кроком на дорозі до її здійснення. Польща без Кракова, Познані і Гданська не може бути названа цілою, а залежна від центральних держав – вільною”. Разом з тим, він вказав на те, що прогресивні російські кола не виявили достатньої твердості у вирішенні польського питання і відміни обмежень для поляків (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Не обійшла увагою факт проголошення незалежної польської держави і місцева провінційна преса. Кореспондент житомирської газети провів опитування місцевої польської громади з метою з’ясування її думки щодо Акту 5 листопада 1916 р. Всі опитані поляки сходились на тому, що Акт було прийнято виключно для нового набору війська і посилення німецької армії. До того ж вони вважали смішним, що польським королем має бути Леопольд Баварський (Жизнь Волыни, 1916: 2).

Докладну характеристику Акту проголошення польської держави дав керівник народовців Р. Дмовський. Вважаючи його трохи несподіваним поворотом у німецькій політиці, він зауважив його продуманість центральними країнами. Сутність і головну мету Акту склала наступна відозва від 9 листопада 1916 р., виголошена німецьким варшавським і австрійським люблінським губернаторами до польського населення із закликом вступати до лав польської армії. Цей документ був добре сприйнятий тільки “активістами”. Нікого в Польщі для німецької справи він не об’єднав. Вербування до польської армії довело, що ніхто не вважав її польською. Це викликало також незадоволення серед найлояльніших австрійських поляків. Він зауважив, що не допомогло “активістам” і голосне відзначення здобутої “незалежності”, триумфування щодо появи власної держави (Dmowski, 1989: 353).

Натомість Р. Дмовський вважав, що акт зробив добру послугу полякам по відношенню до західних держав. Більше, ніж будь-що цей Акт викликав розуміння польської справи західними політиками і став сильним поштовхом до її вирішення. Він зміцнив становище поляків на Заході, оскільки з’явилося переконання, що вони мали слухність, коли застерігали від німецької небезпеки і стало зрозумілим, що збереження Польщі за німецькими умовами значною мірою залежить від поляків і їх вказівок для всього краю. З’явилася сила, з якою треба було рахуватися і яка впливала щонайменше на формування німецької армії (Dmowski, 1989: 355).

Відомий політик зазначав, що і в Росії, і на Заході були сили, які були б задоволені, щоб ендеки згодилися із запропонованою Німеччиною незалежністю. Натомість 11 листопада 1916 р. з’явилась декларація, яку підписали 200 поляків, знаних у світі діячів в західних союзних державах і Швейцарії. Вона базувалася на положенні, що “Польща єдина і неподільна”, стверджуючи, що польські прагнення можуть бути задоволені тільки в об’єднаній Польщі. Держави, які встановлюють Королівство лише на території однієї розділеної раніше території, здійснюють новий поділ Польщі, створюючи безсильну державу, що є інструментом в їх руках. Не маючи жодних визначених зобов’язань і прав майбутнього Королівства, воно стає повністю залежним (Dmowski, 1989: 242).

Цей протест поляків проти проголошеного Королівства Польського було надруковано у паризькій газеті “Тавас”, про що з’явилися передруки в інших газетах. У заяві вказувалось, що польська нація нероздільна і прагне до створення польської держави із трьох частин роз’єднаної Польщі. Від цієї війни, яка проголосила гасло “свобода і незалежність націй” Польща очікує об’єднання” (Жизнь Волини, 1916: 4).

Таку ж позицію зайняло і Міжпартійне Польське Коло (МПК), яке видало заяву, де окреслило свою позицію щодо Акту 5 листопада 1916 р. Утворене у листопаді 1915 р. МПК представляло собою об’єднання польських партій на території Королівства Польського, які усвідомлювали важливість моменту, стояли на позиціях “нейтралізму” і прагнули узгоджувати політичну тактику в конкретних ситуаціях. У відношенні до Акту дві партії – Національна партія і Прогресивне об’єднання вийшли із МПК, стали на позиції “активістів” і підтримки проголошеного Королівства. Решта партій – Реальної політики, Народової демократії, Польської прогресивної партії, Національного об’єднання виступили із заявою, де зазначили, що Акт 5 листопада 1916 р. не відповідає прагненням польського народу і відродженню польської державності (ЦДАЛ: ф. 852, оп. 1, спр. 2, арк. 21).

Після Акту 5 листопада 1916 р. більш виразною стала тенденція польських політичних сил, попри розбіжність поглядів на майбутнє Польщі, до усвідомлення необхідності боротьби за незалежність. Е. Пашковський, аналізуючи статті в газеті “Głos Polski” і “Narpyd”, які виходили у Варшаві і Кракові і виражали інтереси народкових демократів (ендеків) і лівих сил, вказує, що між ними існують суперечності. Одночасно він заявляв, що, незважаючи на уривчасті відомості, які доходили з-за кордону, можна стверджувати, що там панує загальна польська орієнтація на незалежність, що усілякі суперечки, тертя і боротьба відбуваються виключно стосовно тактичних питань, що Королівство Польське, Великопольща і Галичина в загальній масі визнають необхідність нейтральності.

Описуючи боротьбу активістів, орієнтованих на центральні країни та створення польської армії у їх складі і прихильників країн коаліції – нейтралістів, він застерігав, що це може загрожувати польським тилам. Тому було необхідним, – вважав він, – “об’єднання народу, цілісність вітчизни і насамперед консолідація польської національної думки, що не може опиратися на суперечливі й небезпечні засадничі мотиви у польській діяльності” (Dziennik Kijowski, 1916: 1-2).

До обговорення проголошення польської держави центральними країнами долучилися і громадські діячі. Проти політики мовчання виступив відомий польський публіцист, ліберальний громадський діяч Євгеній Старчевський. У розлогій статті він зробив акцент на важливості політичного моменту після прокламації незалежності Польщі Німеччиною і Австро-Угорщиною, коли кожен фальшивий крок міг стати для поляків трагічним, крок, якого чекали б недруги, щоб виступити з цілим арсеналом оскаржень, закидів та інсинуацій. Тому треба було, як пише Є. Старчевський, “самим з’ясувати значення ситуації, ясно і недвозначно ознайомити з нашим поглядом європейську думку, а особливо, російську”. Політика страуса, мовчання або недомовок була б найгіршою у цей важливий момент. Найбільш відомі політики і публіцисти висловили свою думку, що за невеликим винятком, виявилася дуже подібною, що ще раз заперечило надмірну розбіжність у засадничих справах польської політичної думки (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Він констатував, що час взаємної боротьби “державних орієнтацій” минув безповоротно після листопада 1916 р. Море крові, що пролилась, величезні нещастя і недоля перевищили те, що було спочатку війни і поставили польську справу у ряд найважливіших міжнародних питань, створивши ситуацію, яка виключала можливість її вирішення паліативним шляхом і дала наказ польському народу не хестувати боротьбою за отримання належних йому природних прав. Аналізуючи Акт 5 листопада,

Є. Старчевський зазначив, що він виник не з любові до поляків, а був продуктом розрахунку центральних держав Австрії і Німеччини і козирем у дипломатичній грі, що мала на меті будь-яке використання воєнної сили Королівства Польського.

Є. Старчевський наголошував, що польський народ має право прагнути не автономії, а незалежності етнографічної Польщі, але одночасно глибоко вірить, що цей постулат, визнаний певною кількістю росіян, буде прийнятий в найближчому часі усім російським народом, оскільки поляки не хочуть розривати приязні стосунки з російським народом і воювати з ним. Одночасно поляки не можуть виступити збройно проти центральних держав і протестувати щодо австро-німецького маніфесту. Польський народ може і повинен показати, що цей акт не визнає остаточним. Ця надзвичайно складна ситуація вимагає піднятися над суперечками до рівня розуміння перспективи (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Завдання поляків автор вбачав в об'єднанні навколо національних ідеалів і виразного визначення завдань, зречення автономістських прагнень і групування навколо спільного для всіх стандарту – незалежності етнографічної Польщі. При цьому він писав, що “треба добре розуміти, що шлях до цієї мети лежить не через збройний виступ у долученні до європейської боротьби, що є чужою для поляків, не утворенні смертних ворогів, а у збереженні наших сил, у незалежності нашої політики від іноземних нашіптувань, у поглибленні польсько-російської приязні”. Разом з тим, він висловив сподівання на відповідну доброзичливість з боку російського суспільства і авторитетних його кіл, які зрозуміють важку і трагічну ситуацію польського народу (Dziennik Kijowski, 1916: 1).

Двотижневик “Kiosy Ukraïskie”, що видавався у Києві після проголошення Актів надрукував низку статей, присвячених цьому питанню. В одній з них автор за підписом “Крокус” стверджував, що в єдиній душі народу наступив великий впевнений тріумф ідеї незалежності Польщі. Гасло, яке з початку війни вимовляли голосно лише одиниці найсміливіших, т. зв. “незалежники”, що вважалися аполітичними, з початку 1916 р. почало захоплювати ширші кола і нарешті стало повселюдним. Він зазначає, що ніхто з поляків не може вважати їх повними і остаточними і такими, що відповідають прагненням польського народу і гаслу рівності народів. Вони викликали у нас до певної міри розчарування, але треба визнати, що розпочали нову фазу у вирішенні польського питання, остаточно ліквідувавши усі автономічні проекти розв'язання польської справи.

Автор також акцентує увагу на тому, що в нинішніх умовах і на нинішній стадії страшної війни австро-німецькі відозви не можуть бути польським народом недооцінені або змальовані в чорних кольорах. Разом з тим він вважав, що акти є передчасними і можуть стати новою трагедією Польщі і новою прірвою у справі російсько-польського порозуміння (Kiosy Ukraïskie, 1916: 26).

Акт 5 листопада 1916 р. викликав міжнародні заяви і розпочав нову фазу створення польського державного організму на російській території. Однозначно позитивно почала розглядатися проблема про виникнення польської держави. Відкритими залишались відповіді на запитання: “Коли? В яких межах? У формі якого устрою і з яким рівнем суверенності?”. Після Акту 5 листопада 1916 р. творення польської держави “знизу”, тобто діяльності громадських організацій доповнилось закладенням державних або “державного характеру” інституцій “згори”. Такою інституцією була Тимчасова Рада Стану Королівства Польського, в департаментах якої розпочалась широка підготовча робота щодо організації окремих напрямків польського державного життя (Lewandowski, 1996: 18).

Після проголошення Акту і формування органу влади в окупованій Варшаві – Тимчасової Ради Стану – на сторінках газет розпочалось обговорення його діяльності. Е. Пашковський у редакційній статті “Dziennika Kijowskiego” закликав усю публіцистику

бути відповідальною, залишатися справедливою і об'єктивною у висвітленні подій, інформуючи російське і західне суспільство про дійсний стан речей. Польська думка у всіх краях якоїсь неприязні поглядам Коаліції не має, як і не вважає Акт 5 листопада подією, що викликає недовіру до Німеччини чи ненависть до німців. Він зазначив, що поза ненавистю і недовірою живе польське суспільство, яке передусім має на меті створення фактично незалежної Польщі і національні прагнення залишаються для поляків головними. Автор вказував, що “незалежно від іноземних намірів існує наш намір, що спирається на польський інтерес, що живиться природним інстинктом польського духу – відбудовою вітчизни, і все, що цьому служить, не повинно бути відкинуто” (Dziennik Kijowski, 1917: 1).

Поява і реалізація Акту проголошення польської держави зумовила активізацію державної діяльності з вирішення польського питання в Росії. У січні 1917 р. у Петрограді розпочала роботу спеціальна Нарада, що мала розглянути питання польського самоврядування в Росії. Е. Пашковський звернув увагу, що в ній зовсім не були представлені поляки. Партія кадетів в особі П. Мілюкова, І. Горемікіна, Щеглова презентувала свій варіант надання полякам автономії, виходячи із засад неподільності і єдності Російської держави. Російські ліберальні кола були не готові визнати і обговорювати питання незалежності поляків (Dziennik Kijowski, 1917: 1).

Разом з тим, в газеті “День” з'явилася стаття за підписом “Г.Е.”, в якій автор наголошував на незаперечному факті, з яким не можна рахуватися – “суспільство і у Варшаві, і в Петрограді, і у Москві думає тільки про одне розв'язання польського питання – незалежність Польщі”. Він вважав, що Акт 5 листопада усунув з порядку денного “автономне” вирішення польського питання, і в тому полягало його політичне значення (Dziennik Kijowski, 1917: 2).

Таким чином, проголошення автономної держави Королівства Польського на землях, відібраних у Росії Німеччиною і Австро-Угорщиною, оформлене Актом 5 листопада 1916 р. стало подією, що розпочала новий етап вирішення польського питання як в Росії, так і на міжнародній арені. Цьому факту державні російські кола не надали широкого розголосу і не зробили офіційного висновку на урядових і думських засіданнях. Політичні кола Росії негативно сприйняли факт проголошення польської держави. Кадети вважали, що польське населення Росії повинно засудити Акт центральних держав і очікувати вирішення Росією польського питання після війни.

Реакція польського суспільства на Акт 5 листопада в Росії загалом була негативною. Більшість поляків визнавала, що утворення польської держави не вирішує питання цілісності всіх польських земель і єдності польського народу. Ця акція викликала негативну реакцію у низки польських політичних партій на чолі з народовими демократами, в політичного угруповання – Міжпартійне Польське Коло, що належали до табору нейтралістів. Прихильниками маніфесту 5 листопада були “активісти”, які виступали за створення польської армії у складі австро-німецьких військ, підтримували політику окупаційних влад і взяли участь у формуванні Тимчасової Ради Стану – органу самоврядування у Королівстві.

Найважливішими наслідками цього документу було те, що ним розпочався новий етап вирішення польського питання. Польська справа стала однією з центральних тем міжнародної європейської політики, яка визнавала право Польщі на відновлення державності. Російські урядові кола під тиском зовнішніх і внутрішніх обставин навколо польської справи змушені були скликати нараду з вирішення цього питання. Польська суспільно-політична думка в Україні, активно представлена у пресі, зокрема газеті “Dziennik Kijowski”, формувала ставлення польської громади до шляхів вирішення польського питання в Росії. Політичне значення цього Акту в тому,

що польське суспільство в Росії відмовилося від прагнень автономії, перейшовши на позиції державної незалежності. Наступні революційні події в Росії допомогли визнанню цих національних завдань.

Література:

- Жизнь Волини, 1916 – Жизнь Волини. Житомир. 1916. 27 октября.
Жизнь Волини, 1916 – Жизнь Волини. Житомир. 1916. 29 октября.
ЦДАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
Balcerak, 2011 – Balcerak W. Odradzana w̋nyrd zagrőiec 1914-1921. Jowicz: Mazowiecka Wyisza Szkoia Humanistyczno-Pedagogiczna, 2011. 199 s.
Dmowski, 1989 – Dmowski Roman. Polityka polska I odbudowanie pacstwa – Warszawa: In-t Wydawniczy Pax, 1989. T. 1. 1989. 353 s.
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 268.
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 290.
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 302.
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 304.
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 305.
Dziennik Kijowski, 1917 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1917. nr. 8.
Dziennik Kijowski, 1917 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1917. nr. 27.
Dziennik Kijowski, 1917 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1917. nr. 35.
Kiosy Ukraicskie, 1916 – Kiosy Ukraicskie. Kijyw. 1916. nr. 15-18.
Lewandowski, 1996 – Lewandowski J. Budowa pacstwa polskiego przed listopadem 1918 r. – S. 17-23 / Niepodlegiosz Polski w 1918 r. A procesy panstwowotworcze w europie ̋rodkowo-wschodniej / red. Z. Mackowskogo. Lublin, 1996. 203 s.
Pajewski, 2005 – Pajewski J. Odbudowa Panstwa Polskiego 1914-1918. Poznac: Wydawnictwo Poznacskie, 2005. 353 s.

References:

- Zhizn Volyni. 1916 – Zhizn Volyni. Zhitomir. 1916. 27 oktyabrya. [in Russian].
Zhizn Volyni. 1916 – Zhizn Volyni. Zhitomir. 1916. 29 oktyabrya. [in Russian].
TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. [in Ukrainian].
Balcerak, 2011 – Balcerak W. Odradzana w̋nyrd zagrőiec 1914-1921. Jowicz: Mazowiecka Wyisza Szkoia Humanistyczno-Pedagogiczna, 2011. 199 s. [in Polish].
Dmowski, 1989 – Dmowski Roman. Polityka polska I odbudowanie pacstwa – Warszawa: In-t Wydawniczy Pax, 1989. T. 1. 1989. 353 s. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 268. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 290. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 302. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 304. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1916 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1916. nr. 305. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1917 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1917. nr. 8. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1917 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1917. nr. 27. [in Polish].
Dziennik Kijowski, 1917 – Dziennik Kijowski. Kijyw. 1917. nr. 35. [in Polish].
Kiosy Ukraicskie, 1916 – Kiosy Ukraicskie. Kijyw. 1916. nr. 15-18. [in Polish].
Lewandowski, 1996 – Lewandowski J. Budowa pacstwa polskiego przed listopadem 1918 r. – S. 17-23 / Niepodlegiosz Polski w 1918 r. A procesy panstwowotworcze w europie ̋rodkowo-wschodniej / red. Z. Mackowskogo. Lublin, 1996. 203 s. [in Polish].
Pajewski, 2005 – Pajewski J. Odbudowa Panstwa Polskiego 1914-1918. Poznac: Wydawnictwo Poznacskie, 2005. 353 s. [in Polish].